

УДК 316.77+32

Ю. Ю. Калиновський

КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНА ПАРАДИГМА У СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розкрита сутність комунікативно-дискурсивної парадигми як складової методології політичних досліджень. Проаналізовані особливості застосування комунікативно-дискурсивної парадигми у дослідженні політичних практик сьогодення. Визначено політичну конкуренцію як боротьбу за знаково-символічні ресурси комунікативного простору.

Ключові слова: комунікація, комунікативно-дискурсивна парадигма, політична комунікація, символічна реальність.

Раскрыта сущность коммуникативно-дискурсивной парадигмы как составляющей методологии политических исследований. Проанализированы особенности применения коммуникативно-дискурсивной парадигмы в исследовании политических практик современности. Определена политическая конкуренция как борьба за знаково-символические ресурсы коммуникативного пространства.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативно-дискурсивная парадигма, политическая коммуникация, символическая реальность.

Discover the essence of communicative and discursive paradigm as part of the methodology of political studies. Analyzed the features of communicative and discursive paradigm in the study of political practices today. Determined political competition as a struggle for semiotic-symbolic resources of communicative space.

Key words: communication, communicative and discursive paradigm, political communication, symbolic reality.

Постановка проблеми. Ефективна політична діяльність у всіх її проявах безпосередньо пов'язана з засобами, формами та рівнями комунікативних практик різноманітних суб'єктів політичного простору. Виходячи з вищенаведеного, необхідно підкреслити, що комунікативно-дискурсивна парадигма інтерсуб'єктивістської методології має значний пізнавальний ресурс щодо дослідження сучасних політичних процесів. Така акцентуація пов'язана з тим, що саме в межах інтерсуб'єктивістського світобачення можна подолати протиставлення об'єкта та суб'єкта політики й визначити різні ракурси у вивченні політичних явищ: вплив цивілізаційних та історичних чинників на політичні процеси сьогодення, особливості формування уявлень про політику через мовленнєві практики в тому або іншому суспільстві, прослідкувати взаємодію горизонтальних (неінституційних) та вертикальних (інституційних) політичних практик як підґрунтя виникнення нових політико-ідеологічних проектів та цінностей, визначити вплив політичної діяльності на структурування та ієрархізацію соціального порядку.

Аналіз актуальних досліджень. Підкреслимо, що вищеозначена методологічна преференція обумовлена недооцінкою, на нашу думку, комунікативно-дискурсивних практик у вивченні генези політичної діяльності у різноманітних суспільствах.

Звичайно, інтерсуб'єктивістську парадигму у її комунікативному варіанті не можна абсолютизувати, але на сьогоднішній день, як свідчить аналіз наукових джерел, її методологічний потенціал недостатньо використовується для аналізу функціонування політичних систем сьогодення, а найголовніше визначення шляхів їх трансформацій.

Отже, **метою статті** є з'ясування евристичного потенціалу комунікативно-дискурсивної парадигми у сучасних політологічних дослідженнях та визначення ролі комунікативних практик у структуризації політичного простору.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що особливої актуальності комунікативна теорія набуває в умовах розвитку демократії та становлення інформаційного суспільства на пострадянському просторі, в Україні зокрема, а також у зв'язку зі значними зрушеннями у системі міжнародних відносин після того як світ з біполярного перетворився на монополярний. Авторська позиція полягає в тому, що саме характер, форми та принципи комунікативно-дискурсивних практик багато в чому визначають сутність й зміст політики, а також політичної культури конкретного суспільства. Це пов'язано з тим, що саме за допомогою знаків та символів мови формуються константи суспільної та індивідуальної політичної свідомості й напрацьовуються можливі сценарії розвитку політичних відносин у різних вимірах. Для обґрунтування основних ідей нашої наукової розвідки доречним є застосування творчого доробку таких дослідників як Р. Барт, З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Дж. Брайант, П. Бурд'є, В. Дубицька, М. Кастельс, Н. Крісті, Н. Луман, С. Марсєєв, Р. Мюллерсон, В. Речицький, Ф. А. фон Хайєк та інші.

Як слушно зазначає Н. Луман, комунікація вимагає інших комунікацій, реагує на минулі комунікації, уникає одних і приєднується до других [1, с. 111]. Ця думка є важливою в контексті нашого дослідження, оскільки розкриває сутність комунікативних практик у політичному середовищі. Комунікація фактично забезпечує можливість розвитку мовних кодів: слів, понять, універсалій, що виступають засобами трансляції певних смислів у політичному просторі. Продовжуючи попередню логіку можна стверджувати, що політична діяльність у певному суспільстві наповнюється значеннями та символами саме в результаті різнорівневих й різновекторних комунікацій, в процесі яких відбувається відтворення як попередніх настанов світосприйняття, так і утворюються нові смисли політики.

У сучасних умовах відбувається конкуренція національних та глобальних комунікативно-дискурсивних практик та цінностей, що змінює просторово-часовий вимір політичної діяльності. Якщо у індустріальному та частково постіндустріальному суспільствах більшість людей позиціонували себе тільки в межах національного соціально-політичного простору, то у інформаційному

суспільстві під впливом глобалізаційних процесів відбувається “розширення політичної свідомості” за рахунок сприйняття планетарних та інонаціональних цінностей. В свою чергу політична свідомість певного суспільства в результаті комунікативних практик інтернаціонального характеру вбирає в себе нові уявлення про свободу, справедливість, рівноправ’я, відповідальність та ін. В самій політиці, як мистецтві можливого, під впливом глобальних факторів може змінюватися ієрархія пріоритетів, цінностей, політтехнологічних засобів та форм взаємодії еліти з електоратом.

Особливо яскраво евристичний потенціал комунікативно-дискурсивної парадигми щодо політичних досліджень реалізується під час аналізу спонтанних (самоорганізаційних) соціально-політичних процесів пов’язаних з конструюванням правил, зразків, норм політичної діяльності, а також вибором тих або інших варіантів політичної поведінки, саморепрезентації політичних та державних діячів, побудови мікросвітів соціально-політичної реальності на основі, перш за все, горизонтальних, а не вертикальних зв’язків. Фокус дослідницького інтересу в цьому контексті – це “мікропроцеси”, практика повсякденного життя як єдина соціальна реальність, світ репрезентованої політичної культури, інкорпорованої історії, соціальності, “живої” (діючої) політики. Звідси акцент на вивченні суспільно-політичних структур і механізмів з точки зору індивіда, що діє у політичному просторі, пізнає світ, визначає ситуацію й тим самим конструє її разом з іншими суб’єктами в межах діючих політичних традицій, норм та установок [2, с. 54].

Вочевидь, структурування соціального поля здійснюють не тільки і не стільки громадяни, а перш за все, держава формуючи комунікаційні коди володарювання та суспільної політичної свідомості. В той же час у демократичному суспільстві значну роль у створенні констант інституційної та неінституційної політичної комунікації відіграє громадянське суспільство.

Зазначимо, що поле державної влади – це соціальний простір, в якому агенти (депутати, міністри, державні службовці, судді, військові, співробітники спецслужб і та ін.) конкурують за нав’язування легітимного розуміння як державності в цілому, так і способів виконання ролі державного діяча. В цій боротьбі думки, погляди, вірування, цінності – це капітал, який легко пустити в обіг. З точки зору російської дослідниці В. Дубицької, коли посилюється контроль суспільства за використанням зовнішньо об’єктивованих ресурсів, що відбувається в результаті всіх відомих форм боротьби за рівноправ’я, на перший план виходить поділ за більш тонкою ознакою: люди навчилися розпізнавати один одного за структурами свідомості, менталітету, впізнавати “своїх” за окремими репліками і першою, спонтанною реакцією на події [3, с. 6].

Безсумнівно, що соціальний статус індивіда визначає його політичну свідомість, комунікативний потенціал та поведінку. Приналежність до певної соціальної групи передбачає встановлені в результаті комунікативних практик в середині цієї групи правила та норми, порушення яких призводить до

відторгнення суб'єкта і вимушений перехід в інший сегмент соціального простору.

Необхідно зауважити, що у соціальних системах, що трансформуються, комунікативні процеси у політиці набувають особливих рис: відбувається руйнація “старих” кодів політики і утворюються нові; змінюється саме розуміння політики і символів, які його репрезентують у соціальному просторі; система політичних відносин, політичної боротьби може набувати докорінних змін, що пов'язано з виникненням нових центрів влади, які за своїм сценарієм переструктурують соціальне поле.

У суспільстві, що переживає період швидких соціальних змін, коли деформуються структури суспільної (політичної) свідомості й руйнуються системи кодифікації соціальних відмінностей, що забезпечують однаковість оцінки явищ, активізується боротьба за владу щодо виробництва й нав'язування легітимного бачення соціального світу, тобто боротьба за символічні ресурси. Це стосується всіх сфер, але особливо поля влади, де відбуваються найсуттєвіші зміни. Реальність соціальних відносин – є похідною від структур суспільно-політичної свідомості. В свою чергу, політична реальність як важлива підсистема соціальної реальності, утворюється й функціонує, структурується і трансформується у тісному взаємозв'язку з наявною політичною свідомістю.

З точки зору комунікативно-дискурсивної парадигми логічним буде розглядати боротьбу за владу як конкуренцію між політичними гравцями за символічне домінування у політичному просторі, як боротьбу за комунікаційні ресурси. Боротьба за владу – це отримання від імені суспільства або його більшості можливості давати назви (створювати символи в різних сферах суспільства) соціальним явищам (в тому числі і політичним) або, як писав П. Бурд'є, влада номінації, що є основним виміром соціального життя. Вищеозначений дослідник розмірковуючи над природою таких явищ, як “символічна боротьба”, “символічний капітал”, “символічне насильство”, зокрема зазначає, що первинне накопичення культурного капіталу є підґрунтям для монополізації символічних ресурсів – релігії, філософії, мистецтва, науки шляхом присвоєння засобів для засвоєння цих ресурсів (письма, читання та інших дешифруючи технік), які тепер вже можна зберігати не в пам'яті людей, а в текстах. Але передумовою для повної реалізації символічного капіталу є поява шкільної системи, котра присвоює титули, освячуючи становище людини в структурі розподілу культурного капіталу. На думку П. Бурд'є, існують цикли цього освячення, функцією яких є перетворення довільних відносин у законні, а фактичних відмінностей – у офіційне визнання відмінностей [4, с. 104-108].

Фактично у будь-якому демократичному суспільстві відбувається боротьба за владу на знаково-символічному рівні. Символічна боротьба за владу – це боротьба за людську свідомість (політичну свідомість зокрема), за право продукувати та нав'язувати легітимне бачення світу, яка ніколи не припиняється, при цьому, найбільш інтенсивною вона стає під час соціальних змін, коли невизначеність комунікативних практик і соціальних позицій є

максимальною. Боротьбу за владу можна уявити як конкуренцію різних типів політичної свідомості заради утвердження певних прав, символів та значень, які структурують соціальний простір. Але, як правило, у демократичному суспільстві немає переможців і переможених, а є загальногромадянський консенсус, що досягається в результаті публічних комунікативних практик.

Символічна боротьба може проходити в різних формах. Найбільш типовими в період соціальних змін є ті, котрі націлені на ретроспективне реконструювання минулого, пристосованого до потреб сьогодення. Елітарні групи, які втрачають статусні позиції у соціальному просторі нагадують населенню ті переваги, що існували раніше у їхньому індивідуальному та колективному бутті, спираючись при цьому на певні політичні ідеї-символи (наприклад, соціалістичні ідеї-символи – рівність, справедливість, стабільність, державна опіка). У свою чергу, претенденти на елітарні позиції у соціальному полі звертають увагу на несправедливий розподіл ресурсів та благ у минулому і обіцяють, використовуючи інші ідеї-символи (наприклад, демократичні ідеї-символи – свобода у всіх її проявах, права людини, влада народу, рівні можливості для збагачення) переструктурувати соціальні відносини більш гармонійно й раціонально. Але проблема цієї комунікативно-символічної боротьби полягає в тому, що всі конкурентні групи, які прагнуть легітимізувати своє бачення упорядкування соціального простору та своє розуміння системи прав й обов'язків (претендують на домінування свого типу політичної свідомості) міфологізують суспільні відносини, ідеалізуючи або минуле, або майбутнє. Фактично, чим більше міфів продукують елітарні групи, тим менше громадяни замислюються про сьогодення і втрачають почуття реальності, що є питомим підґрунтям для міфологізації суспільної свідомості (політичної зокрема).

Вочевидь, у сучасному світі особливу роль у створенні комунікативно-символічних мереж та кодів суспільної політичної свідомості відіграють різноманітні засоби масової комунікації (ЗМК). Всі прояви культури – від гірших до кращих, від самих найелітніших до самих найпопулярніших – поєднуються в цьому цифровому всесвіті, що зв'язує в гігантському історичному супертексті минулі, дійсні й майбутні прояви комунікативної думки. Діючи у такий спосіб, ЗМК будують нове символічне середовище. Вони роблять віртуальність нашою реальністю. Як слушно зазначали в свій час Жан Бодрійяр і Ролан Барт, всі форми комунікації засновані на виробництві й споживанні знаків [5; 6].

Отже, у сучасних умовах не існує чіткого поділу між реальністю й символічним відображенням. У всіх суспільствах людство існувало в символічному середовищі й діяло через нього. Тому історично специфічним у новій комунікаційній системі, організованій навколо електронної інтеграції всіх видів комунікації (від типографського до мультисенсорного) є не формування віртуальної реальності, а побудова реальної віртуальності. Прокоментуємо цю думку через протиставлення понять “віртуальний” та “реальний”. Віртуальний означає можливий, такий, що може або повинен з'явитися за певних умов [7,

с. 318]. Відповідно, реальний – це фактично існуючий. Реальність, так, як вона переживається, завжди була віртуальною – вона фіксувалася через символи, які завжди наділяють практику деяким значенням, що відхиляється від їхнього суворого семантичного визначення.

Фактично будь-які соціальні відносини, в тому числі й політичні, опосередковані, “занурені” у комунікаційну систему, що має національний та глобальний рівні. Саме через цю систему ретранслюються символи політики від одних суб’єктів до інших, що забезпечує, до певної міри, схоже сприйняття політичних процесів серед учасників інтерсуб’єктивної взаємодії. З точки зору відомого дослідника М. Кастельса, комунікаційна система – це система, в якій сама реальність (тобто матеріальне/символічне існування людей) повністю схоплена, повністю занурена у віртуальні образи, у вигаданий світ, світ, у якому зовнішні відображення перебувають не просто на екрані [8, с. 350].

Таким чином, поява нових засобів комунікації відкрила безкраї обрії щодо створення і розповсюдження символів та знаків у політичній сфері. Вочевидь, символічна складова була і є внутрішнім наповненням комунікаційних каналів політики. На нашу думку, символічна реальність і комунікаційна система являють собою на нинішньому етапі розвитку людства єдину систему, що опосередковує, спрямовує і репрезентує будь-які види діяльності у соціальному просторі. Як зазначає український дослідник В. Речицький, символічна реальність являє собою простір людської свідомості й уяви, в якому всі предмети й явища навколишньої дійсності виступають як образи, знаки і символи, за допомогою яких ми організуємо свою активність й за допомогою яких здійснюється наша взаємодія з іншими людьми й навколишнім природним середовищем [9, с. 71].

Разом з тим, символи й значення політичного поля “створюються” на двох рівнях: практично-професійному рівні діяльності певних суб’єктів політики та на теоретичному рівні – наукові праці вчених з політології, політичної філософії тощо. Зазначимо, що символи та значення комунікаційного політичного поля визначаються загальними уявленнями про соціальну реальність як цілісного феномена, а також сприйняттям в суспільстві політики як такої. На цей процес значною мірою впливають політичні ідеї, розуміння політичного ідеалу і політичної реальності різними верствами населення. Суттєвий вплив на зміст політичних кодів спричиняє система політичних понять, вироблена певним суспільством.

Таким чином, суб’єкти політичної діяльності відіграючи соціально-політичні ролі, самоакцентуються на аналізі людських екзистенцій, конкретних політичних форм діяльності, а також на конструйованій і сконструйованій ними соціально-політичній (символічній) реальності. Стереотипним та закономірним у такій перспективі є типологія змістів, значень, символічних форм, якими діючі політичні суб’єкти наділяють життєво важливі речі, конструюючи в комунікації один з одним свій повсякденний світ. Можна стверджувати, що міжсуб’єктна комунікація виявляє як особливості політичної свідомості

учасників певних відносин, так і через їх діяльність та дискурсивні практики, характеристики політичної свідомості соціальних груп та суспільства в цілому.

В свою чергу, застосування комунікативно-дискурсивної парадигми дозволяє виявити політичні преференції суб'єктів політичного поля шляхом аналізу знаково-символічних систем, що пропонуються ними суспільству.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; [пер. с нем. А. Антоновский]. — М. : Логос, 2004. — 232 с.
2. Калиновський Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства: Монографія . — Х.: Майдан, 2012. — 346 с.
3. Дубицкая В. П. Телевидение. Мифотехнологии в электронных средствах массовой информации / В. П. Дубицкая. — М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 1998. — 144 с.
4. Бурдьє П. Практический смысл / Пьер Бурдьє ; [пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко]. — СПб. : Алетейя, 2001. — 562 с.
5. Бодрийяр Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту / Жан Бодрийяр ; [пер. с франц. Н. Сулова]. — Екатеринбург : У-Фактория, 2006. — 200 с.
6. Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика / Ролан Барт ; [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
7. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова]. — Х. : Прапор, 2006. — 432 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ под науч. ред. О. И. Шкаратана]. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
9. Речицький В. В. Символічна реальність і право / В. В. Речицький. — Львів : Внтл-класика, 2007. — 732 с.